

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.196>
УДК 94:355.48](100)(093.3)"1914/1918"

Надія Любовець,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу,
Інститут біографічних досліджень
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська 62, Київ, 01033, Україна
e-mail: lyubovets@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>

**ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА 1914–1918 рр.
У МЕМУАРНІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ**

Мета дослідження – проаналізувати спогади про події Першої світової війни 1914–1918 рр. у контексті комунікативних практик, що репрезентують людину як ключову постать історичних подій, учасником і свідком яких вона виступає, визначити основні форми репрезентації та видавничі проєкти мемуарних наративів про події Великої війни у ХХ ст. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні дискурс-аналізу (метод дослідження тексту) та загальнонаукових методів – причинно-наслідкового, системного аналізу, історико-порівняльного, ретроспективного, історико-типологічного та ін. *Наукова новизна* дослідження полягає у розгляді комунікативного потенціалу, форм репрезентації спогадів про Першу світову війну; розгляді наукової, громадської ініціативи та окремої особи зі створення, збирання мемуарних текстів та їх імплементації у суспільний та науковий простір.

Висновки. Спогади про війни, у яку була втягнута Україна на початку ХХ ст., розглянуто через аналіз окремих наративів, громадських та наукових проєктів, які демонструють розуміння їхнього комунікативного потенціалу як важливого історико-біографічного джерела, інформаційного ресурсу для згуртування суспільства. Акцентовано, що в умовах Digital Humanities спогади про трагічні події минулого стають доступні широкому загалу, що працює одночасно як інструмент комунікації, задля формування національної ідеї, патріотизму та консолідації сучасного українського суспільства навколо переможної стратегії поведінки з урахуванням тяжких поразок та втрат, які Україна переживала у минулому та в умовах сучасної війни.

Ключові слова: Перша світова війна 1914–1918 рр., мемуари, спогади про війну, комунікація, видавничий кооператив «Червона калина», громадська ініціатива.

Актуальність дослідження. Україна, яка пережила страшні випробування двома світовими війнами у ХХ ст., має ґрунтовний мемуарний спадок про ці події. Однак правда про події Першої світової війни 1914–1918 рр. в усій їхній багатомірності стала для нас доступною лише завдяки здобуттю Україною незалежності в 1991 р. Спогади серед інших документальних джерел відіграли в цьому одну з провідних ролей. Адже у спогадах безпосередніх учасників та очевидців воєнних подій (звичайних людей, які проживали на українських землях) знаходимо описи самих воєнних операцій, характеристики провідних українських військових та політичних діячів, стану українського війська, його збройних формувань, настроїв та становища цивільного населення, рефлексій селянського населення на тяготи війни тощо. Авторами спогадів про війну були не лише політичні діячі, а й пересічні громадяни, втягнуті у вир подій. Знайомство з мемуарними текстами дає можливість сучасному читачеві навіть через багато років зануритися у жахіття війни, подивитись на все, так би мовити, «зсередини», стати активним учасником діалогу з автором і долучитися до процесу засвоєння/передачі історичної пам'яті та формування національної самосвідомості. Адже автор спогадів завжди вступає на шлях не лише автокомунікації (що полягає у висвітленні позиції самого автора, його ставлення до подій, учасником яких він був, демонструє залученість у культурно-історичний процес), а й спілкування зі своїм потенційним читачем, розраховуючи на передачу свого індивідуального досвіду через внутрішній діалог з ним [6, с. 104]. Поєднання у спогадах документалізму (нон-фікшн) і художнього викладу робить їх особливо популярними серед широкого читацького загалу незалежно від віку, освіти чи соціального стану. Завдяки цьому створюються умови для тяглості національної історії, традиції та пам'яті.

Мета дослідження – проаналізувати спогади про події Першої світової війни 1914–1918 рр. у контексті комунікативних практик, що репрезентують людину як ключову постать історичних подій, учасником і свідком яких вона виступає, визначити основні форми репрезентації та видавничі проекти мемуарних наративів про події Першої світової війни у ХХ ст.

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні дискурс-аналізу (метод дослідження тексту) та загальнонаукових методів – причинно-наслідкового, системного аналізу, історико-порівняльного, ретроспективного, історико-типологічного та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді комунікативного потенціалу, форм репрезентації спогадів про Першу світову війну; розгляді наукової, громадської ініціативи та окремої особи зі створення,

збирання мемуарних текстів та їх імплементації у суспільний та науковий простір.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській історіографії на сьогодні достатньо розроблене питання спогадів про події Першої світової війни. Колективом Інституту історії України НАН України видано монографію «Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн» [10], у якій проведено реконструкцію подій у рамках дискурсу соціальної антропології, а саме – досліджено життєві стратегії різних категорій та груп українського суспільства, моделі їхньої поведінки і способи виживання у складних умовах війни.

Окремо розглянуто питання висвітлення подій Першої світової війни через призму корпусу спогадів пересічних учасників і очевидців [19]. Науковою спільнотою видано ґрунтовні збірники матеріалів про події Великої війни 1914–1918 рр., які вміщують масиви спогадів учасників та очевидців. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують «Мемуари та щоденники»¹³ – спогади свідків – представників селянства, а воно було основою рядового складу українського війська у Великій війні, зібрані зусиллями Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького [11]. С. Плохій наводить такі причини появи селянських наративів: виникнення і розширення мережі церковнопарафіяльних шкіл у другій половині XIX ст., що сприяло набуттю основ грамотності селянами; воєнні події поєднали долі офіцерів, інтелігенції та селян, посилюючи їхню комунікацію; війна та революції дали той драматичний життєвий досвід, який, з погляду авторів, був вартий закарбування на папері [16, с. 12]. Ґрунтовний змістовий аналіз цього масиву здійснено В. Шевченко. Дослідниця, зокрема, визначила такі тематичні лінії спогадових селянських наративів: сприйняття війни; специфіка підготовки новобранців; широкий діапазон емоційних відносин між рядовими вояками та офіцерами; особливості матеріального забезпечення солдатів та умови фронтового життя; мародерство; ставлення до представників різних етносів, взаємодія між земляками; негативні психологічні прояви, як-от бажання «втекти» з фронту (навчальні команди, відпустки, самопоранення, дезертирство тощо); ставлення до противника, братання; сприйняття смерті як факту війни [19, с. 139].

¹³ Вийшли у серії «Джерела з історії Південної України» під керівництвом доктора історичних наук, професора А. Бойка. Видання сформовані на основі археографічно-етнографічних експедицій селами Запорізької, Дніпропетровської, Херсонської та Донецької областей у 1999–2004 рр.

Проблему мародерства, грабежів і розбою, які чинилися російською окупаційною владою в роки Першої світової війни в тимчасово окупованих українських регіонах – Східній Галичині та Північній Буковині, ґрунтовно досліджено у статті С. Орлика [12]. Непересічне значення для розуміння атмосфери Першої світової війни відзначив Саймон Гефер, говорячи про те, що «... писемне слово в меморандумах, листах, щоденниках, депешах і спогадах є основою нашого розуміння періоду, разом із вичерпними свідченнями старих солдатів, матросів та авіаторів, записаними з 1950-х років» [5, с. 14].

До сторіччя Першої світової війни було підготовлено ґрунтовне двотомне видання Інституту історії України НАН України «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна». Зокрема, другий том містить джерела, у яких український контекст війни відображено крізь призму офіційних документів, статистичних даних, спогадів і приватного листування офіцерів, рядових солдатів, пересічних жителів прифронтової зони й тилу [3]. Знайомство зі спогадовими наративами дає змогу відчутти трагічну глибину збройних конфліктів, які для пересічного громадянина вилилися у зруйнування звичного способу життя, деструктивні процеси у господарстві, погіршення матеріального становища, голод та поневіряння мільйонів людей, що призвело до кардинальних змін у психології окремої особи і свідомості народу в цілому. Згадані видання є підтвердженням вивчення історичних катастроф/війн у антропологічному вимірі/мікросісторії та дають дослідникам необхідну джерельну основу для поглиблення своїх знань про Першу світову війну.

Окремим аспектам спогадів як історичного джерела інформації про події війни та революції присвячені статті Р. Пирога, який розглядав мемуари окремих представників української військово-політичної еліти [14–16]. Н. Любовець у контексті дослідження становлення мемуарної традиції у Галичині та на Буковині наприкінці XIX ст. – 30-х рр. XX ст. та спогадів про Українську революцію 1917–1921 рр. виокремлювала військові спогади, аналізувала їх авторський склад, тематичну спрямованість та жанрову палітру [7–9]. О. Алексєєв дослідив просопографічний портрет авторів селянських мемуарів Південної України початку XX ст. та запропонував їх видову класифікацію [1, 2].

Виклад основного матеріалу. З огляду на великі масиви мемуарних документів та достатню кількість наукових досліджень спогадів різних соціальних спільнот (рядових, селянства, пересічних очевидців) про Першу світову війну зосередимо увагу на формах репрезентації та громадської ініціативи зі збирання та видання спогадових

текстів. Для розуміння авторського складу й тематики воєнних спогадів назвемо деякі з них, зокрема ті, що належали представникам вищої й середньої ланок командування українськими збройними формуваннями УСС та УГА, з яких починалася професійна національна армія. До таких можна зарахувати спогади вищого військового командування: команданта Легіону УСС, командувача УГА, генерал-чотаря Мирона Тарнавського (1869–1938) – «Спогади» (Львів, 1992; 2008); генерал-полковника Михайла Омеляновича-Павленка – «На Україні 1917–1918 рр. Спомини» (Прага, 1935)¹⁴, «Спогади українського командарма (1917–1920)» (Київ, 2007); генерал-хорунжого Віктора Курмановича – «Відворот УГА за Збруч» (Літопис «Червоної калини». 1934. Ч. 5. С. 3–5) і генерал-четаря УГА, командира 3-го корпусу Антіна Кравса – «Зв’язок моєї групи. Уривок зі споминів» (Український скиталець. 1922. Ч. 16. С. 5–7). Старшин УСС та УГА: Степана Шухевича – «Мої спогади» (Лондон, 1991); Романа Купчинського – «За рідну землю. (Зі споминів про Визвольну війну)» (Календар УНС на р. 1929 (Джерсі – Сіті), 1929), «3 вересня 1914: Спомин» («Свобода», 1952, 6 вересня); Дмитра Паліїва – «Листопадова революція: з моїх споминів (Львів, 1929), «Жмут споминів: за генералами» (Історичний календар-альманах «Червоної Калини» за 1935 рік. Львів, 1934. С. 40–44), «На чисту воду: з моїх споминів (Літопис «Червоної Калини». 1930. Ч. 6. С. 14–17), «Ген. Мирон Тарнавський (Спроба характеристики)» (Літопис «Червоної Калини». Львів, 1938. Ч. 9. С. 2–4); Омеляна Левицького – «Галицька армія на Великій Україні: Спомин з часу від липня до грудня 1919» (Відень, 1921) тощо. Знайомство зі спогадовими наративами дає інформацію про події в Галичині напередодні, під час та після Першої світової війни, в тому числі про перебіг формування легіону Українських Січових Стрільців (УСС), скорочену процедуру підготовки новобранців УСС, проголошення ЗУНР, військові операції та бойовий шлях УГА 1919–1920 рр. Спостерігається активізація уваги військових до національної справи. Водночас простежується розуміння представниками вищого військового командування того, що їхні спогади є основою для подальшої історії українського війська.

Тематично спогади військовиків різних рангів досить багатозорові, адже авторами були звичайні люди, яким притаманні емоції – страх, радість, гнів, сором, обурення, любов. Тому містять опис тягот війни, нестерпних умов, у яких перебувало українське військо, відсутності

¹⁴ Уперше надруковано в «Літературно-науковому віснику» (Львів, 1930. 31 с.).

медичної допомоги, приглушеності емоційного сприйняття смерті своїх побратимів та ворогів, психологічного стану, випадків мародерства по відношенню до цивільного населення тощо. Показовими з точки зору людського виміру війни є спогади команданта Вишколу Легіону УСС у Розвадові на Львівщині (1916 р.), командира Легіону УСС¹⁵, згодом – генерал-чотаря УГА (1919 р.) Мирона Тарнавського. Він так описує свій стан під час гарматного обстрілу їхніх позицій російськими військами¹⁶: «В цих умовах годі говорити про страх, паніку чи взагалі людські почування. У того, кого ще не роздерло в кусні або не поторощило якоїсь частини тіла, було повне збайдужіння для довколишнього. Не було тут місця на співчуття, жаль, ляк. Навіть не чулося тих пекольних ревів залізних потвор. З повною апатією виконували ми або накази, або вивчені порухи для самобезпеки. Кожний рух, слово чи думка скидалися на механічну функцію, зовсім не залежну від хотіння, волі. Тим-то годі описати психічний стан людини в таких умовах. Щоби його пізнати, треба самому бути посеред оркестри, що грає симфонію гураганного вогню» [17, с. 48]. На сторінках спогадів знаходимо і згадки про випадки мародерства та вбивства серед цивільного населення: «Прихід мадярських частин позначили чисельні насильства, грабунки, доконувані на місцевому українському населенні. Всі звірства, що їх допускалися схудобілі, півдикі люди (в зоологічній жорстокості цій варварській нації дорівнює хіба лише червоний московський імперіалізм), мали за претекст уявне москвофільство нашого Богу духа винного селянства. В дійсності це була нагода безкарно розгнуздати притаманні мадярам первісні, дикі інстинкти. Ніколи не можу, без найбільшого обурення та погорди для цієї жорстокої нації, згадувати, напр., факту спалення живцем п'яти десятків наших селян» [17, с. 54].

Спогади Мирона Тарнавського є яскравою ілюстрацією тягот війни, коли страждання товаришів витісняються страхом перед наступом ворога, який приглушує співчуття і змушує йти вперед: «В кількадесяти

¹⁵ У липні 1917 р. австро-угорське командування призначило майора Мирона Тарнавського командиром Легіону УСС, але на початку 1918 р. відкликало його до австрійського війська, де він взяв участь у поході в Наддніпрянщину, коли згідно з Брестськими угодами Центральна Рада запросила військової допомоги для звільнення України від більшовицького війська.

¹⁶ Мова йшла про бій під Ярославичами біля Олієва, у якому австрійські військові сили зупинили російські частини і перейшли в контрнатуп. У цьому бою були вперше використані кінні з'єднання, що вважається зразком воєнного мистецтва австрійської армії на початковому етапі війни.

метрах ворог – і той примус самозберігального інстинкту всуміш із нез'ясованим почуттям обов'язку і відповідальності заставляли, незважаючи ні на що, гнати, гнати наперед себе!.. Хто то збагне, які сили руководять людьми тоді, коли світ спалахне війною...» [17, с. 60]. Водночас автор пише, що війна створювала не лише трагічні ситуації: «Іноді бувало смішно. Боки зі сміху боліли. Але воєнний гумор зовсім не подібний, що так скажу, до цивільного. На нього складаються не тонкі, нюансові ситуації, витворені в клубовій або подружній атмосфері. Його створює атмосфера скоропостижної смерті, панічного страху, спрIMITIVІзованих почувань або гістерії й перещулення» [17, с. 60]. Прочитуючи спогади Мирона Тарнавського, можемо говорити про відображення в них людського виміру війни, що ніяк не принижує їх значення в історії українського війська та Великої війни. А майстерно й емоційно змальовані картини жахить війни застерігають: таке допускати у майбутньому не можна. У цілому знайомство зі спогадовими наративами періоду Першої світової війни дає сучасному читачеві змогу зрозуміти, за яких тяжких обставин гартувався характер авторів, як формувався їхній світогляд та як здобутий досвід (перемоги, втрати і поразки) впливав на їхню подальшу працю на теренах України.

Написання спогадів є важливим моментом у відображенні суб'єктивного сприйняття історичних подій та має непересічне значення для історичної науки з точки зору антропологічних вимірів війни, які тривалий час були поза науковим дискурсом. Не менш вагомий і процес донесення мемуарних текстів до потенційного читача, а саме – момент суспільної комунікації задля формування національної ідеї, патріотизму та консолідації українського суспільства з урахуванням тяжких поразок, втрат та гордості за досягнення. Важливість спогадів у контексті створення джерел української історії періоду Першої світової війни, історії формування національного війська та як інструменту впливу на громадську думку, комунікації з суспільством добре розуміли безпосередні учасники цих подій та сучасники. Саме тому в середовищі колишніх вояків УСС та УГА у Львові у 1921 р. як прояв громадської ініціативи було створено видавничий кооператив «Червона Калина» з яскраво вираженим національно-патріотичним характером. Видавничий кооператив мав авторитет у суспільстві, це засвідчує постійне зростання числа його учасників. На момент його створення було 16 засновників, на кінець 1922 рр. – 128, у 1929 р. – 727, на початку 1931 р. – 1195 членів [13, с. 187]. І це незважаючи на те, що для вступу в кооператив потрібно було сплатити грошовий внесок. Серед основних завдань видавництва – збирання

та видання документів, матеріалів, мемуарів періоду українських визвольних змагань для широкого кола читачів.

Що до форм репрезентації спогадів у суспільстві, то у 20–30-х роках ХХ ст. доступними були лише традиційні книжкові видання. Проте в керівництві видавництвом (наглядову раду очолював С. Шухевич) добре розуміли різнобарвність і специфіку читацької аудиторії, тому зробили все можливе, щоб задовольнити потреби усіх прошарків населення, вміло поєднуючи різні формати книжкових видань. У результаті було започатковано кілька проєктів, що розвивалися як паралельно, так і в хронологічній послідовності, основою яких був людиноцентричний (антропологічний) підхід, звідси й підвищена увага до мемуаристики, щоденників, біографічних розвідок тощо. Сьогодні ми розглядаємо спогадові наративи як явища мікроісторії/множинності контекстів, що дають змогу реконструювати історичну реальність у ширшому сенсі, зокрема щодо вивчення історії українських національно-визвольних змагань. Кінцевим результатом стало видання літератури популярного, наукового, публіцистичного, історико-мемуарного, мемуарного спрямування. Серед видавничих проєктів «Червоної калини», які активно репрезентували мемуари про Першу світову війну її безпосередніх учасників та очевидців варто відзначити три.

По-перше, це започаткування щорічника «Історичний календар-альманах Червоної Калини» (1921–1939 рр.; ред. Л. Лепкий і О. Навроцький, а 1937 р. – І. Іванець)¹⁷, який друкував як наукові статті, так і оповідання – спогади про воєнні події, видатних українських діячів – учасників українського визвольного руху. Аналіз одного з номерів альманаху (на 1928 р., виданий у Жовкві у 1927 р.) дає уявлення про тематичну спрямованість спогадів¹⁸. Він містив спогади Романа Сушка «Січові стрільці за Центральної Ради (мої спомини про першу сотню СС)», доктора Івана Гижі «Останні дні на альбанському фронті», Євгена Яворського «Бій під Сигнівкою (Уривок із воєнного записника)», Л. Лулу¹⁹ «На Україні (Уривки із споминів)», В. Галан «На українських дорогах. (Спомини з війни

¹⁷ До 1925 р. видавався під назвою «Календар Червоної калини на ... рік», а потім – «Історичний календар-альманах Червона Калина». Видання мало серіальний додаток «Альманах Червоної Калини», який містив найбільше мемуарних текстів.

¹⁸ Електронна копія номера доступна за посиланням: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2433/file.pdf>

¹⁹ Луців Лука Юрійович (псевдоніми: Л. Лулу, Л. Граничка; 30.10.1895–01.12.1984, м. Філадельфія (США)) – громадський діяч, літературознавець, публіцист.

1919–1920 рр. В пам'ять гарматчикам Х. гарматного полку У.Г.А.)), А. Шустикевича «Спомин з Одеси», Характерника²⁰ «Моя подорож до Києва через фронт у квітні 1919 р. (Уривок зі спогадів)», Любомира Макарушка «Маланка 1919 р. під Львовом (Спомин з однієї битви)», Романа Фріша «Із днів слави артилерії У.Г.А. (сторінка до історії 6 гарматного полку У.Г.А.)», Ірини Шмігельської–Климкевичевої «Низка споминів про отамана Кирила Карася». Популярність календарної продукції у 1920-х роках у Львові (формат календаря потребував розміщення оголошень і реклами крамниць, виробництв, майстерень, різних послуг) видавництво використовувало як нішу для пропаганди своїх ідей серед широкого кола міських читачів. Окрім іншого, це давало змогу кооперативу зібрати кошти на розвиток менш прибуткових, але важливих проєктів.

По-друге, випуск місячника «Літопис Червоної Калини. Ілюстрований журнал історії та побуту» (1929–1939 рр.), який містив розвідки з української воєнної історії, переважно 1914–1921 рр., поетичні та прозаїчні твори, мемуари, фотографії та малюнки, що відображають події тих років. На відміну від першого проєкту місячник уже мав свою цільову аудиторію, зокрема читачів та авторів, потреби яких були зосереджені навколо ідеї української історії в цілому та історії українського війська зокрема. Формат календаря, що виходив раз на рік та був розрахований на масового читача, ці потреби не задовольняв. Основну мету Літопису було визначено так: «...розбуджувати і плекати пошану до нашого історичного минулого, закріплювати традиції, зберігати друком історичні матеріали, якими можна би покористовуватися у майбутньому нашій історіографії» [4, с. 2]. Для розуміння тематики спогадів, які розміщувалися на сторінках Літопису, розглянемо число 9 журналу за вересень 1938 р. Зокрема це число містить спогади Магаса Павла про похорон генерала Мирона Тарнавського «Похорони Начального Вождя», спогади Степана Стецишина «Спогади селянина про ген. М. Тарнавського», спогади Теодора Марітчака про взяття УГА Бережан у 1919 р. «Бережани взяті. Із днів чортківської офензиви, на підставі записок», спогади Івана Левицького про Український Галицький полк УГА «Український галицький полк в роках 1920–1922–1923 на Великій Україні. Докінчення», спогади Василя Джуса про польову сторожу при Сьомій Львівській

Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка. Народився в с. Грушів (нині село Дрогобицького р-ну Львів. обл.). Навчався в Дрогобицькій гімназії.

²⁰ Псевдонім Бжевського Романа Степановича.

бригаді УГА з грудня 1918 р. «Полева сторожа при УП Львівській Бригаді». Частина спогадів проілюстрована копіями фото (наприклад, спогади про похорони М. Тарнавського, спогади про Галицький полк), що робить ці матеріали ще більш насиченими з погляду повсякденного життя згадуваного періоду.

Розуміючи важливість спогадів у справі налагодження комунікації всередині післявоєнного суспільства та в часі між поколіннями, їхню роль у справі вивчення національної історії культури, редакція зверталася до своїх потенційних читачів із закликом надсилати свої спогади, світліни, історичні записки, документи й усі інші писані, ілюстративні матеріали. Спогади у виданні посіли важливе місце. Для популяризації та візуалізації національно-патріотичної тематики кооператив «Червона калина» з нагоди двадцятирічного ювілею створення УСС започаткував видання альбому за редакцією Богдана Гнатевича, Івана Іванця, Левка Лепкого, Василя Софроніва-Левицького «Українські Січові Стрільці (1914–1920)»²¹ (Львів, 1935). Альбом містив велику кількість світлин воєнного часу, на яких зображено бійців УСС та суворі будні військовиків. Такі видання тоді і сьогодні виступають потужним чинником підвищення інтересу до національної історії, актуалізують пошук додаткових знань про епоху та розширюють межі сприйняття спогадових наративів.

Третім проєктом «Червоної калини» стало видання книг, а їх вийшло близько 80. За жанрово-тематичною ознакою це видання з воєнної історії (історико-мемуарні твори); мемуари; ілюстративні видання з воєнної історії; музичні видання з воєнної історії. Серед мемуарних творів, надрукованих у межах проєктів «Червоної калини», назвемо «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920)» (Львів, 1923–1924) Дмитра Дорошенка, «З моїх споминів» (Львів, 1930) М. Галагана. Літературна біографіка представлена автобіографічним романом Ю. Карася-Галинського «Шляхами на Соловки: із записок засланця» в трьох частинах («Пекло на землі», «Червоний чад», «Зі Соловецького пекла на волю»; під псевдонімом Віталій Юрченко виданий у 1931–1932 рр.)²², творами Степана Шухевича «Спомини. Від листопада 1918 до квітня 1919» (Львів, 1929) та «Спомини з Українсько-галицької Армії (1918–1920)» (Львів, 1929. Ч. I–IV), Костя Левицького «Великий зрив» (Львів, 1931), Андрія Чайковського «Чорні рядки: мої спомини за час від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919» (Львів, 1930), Ілька Калічака «Записки

²¹ Перевидано 1991 р.

²² Перевидано 1994 р.

чотаря (спомини 1918–1919)» (Львів, 1931), Антіна Кравса «За українську справу. Спомини про III корпус У.Г.А. після переходу за Збруч» (Львів, 1937) тощо. Біографічною розвідкою з елементами спогадів стала робота Володимира Ласовського «Генерал Тарнавський. Репортаж» (Львів, 1935).

Висновки. Спогади про війни, у яку була втягнута Україна на початку ХХ ст., розглянуто через аналіз окремих наративів, громадських та наукових проєктів, які демонструють розуміння їхнього комунікативного потенціалу як важливого історико-біографічного джерела, інформаційного ресурсу для згуртування суспільства. Діяльність видавничого кооперативу «Червона калина», навколо якого об'єдналися чимало представників української інтелігенції, військові та громадські діячі, дала змогу зібрати й оприлюднити велику кількість мемуарних творів у різних жанрах з використанням різноманітних форматів книжкової продукції (книги, образотворчі та музичні альбоми, журнали, календарі), які стали довготривалою основою для суспільного комунікування задля національного об'єднання та ґрунтовною джерельною базою для української історичної та воєнно-історичної науки. За тривалий час існування радянського режиму на українських землях із суспільного простору зникли мемуарні наративи учасників українських національно-визвольних змагань, складником яких були спогади про Першу світову війну. Незалежність України та зрушення у світовій гуманітаристиці, що в першу чергу пов'язані з розвитком нових наукових напрямів та функціонуванням Digital Humanities (Цифрової гуманітаристики), дають змогу актуалізувати у сучасному інформаційному просторі спогадові наративи про Першу світову війну. Так, завдячуючи спільному проєкту Центру досліджень визвольного руху, Львівського національного університету ім. І. Франка та Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» створено архів електронних копій документів з історії українського визвольного руху в ХХ ст. «Електронний архів українського визвольного руху» (<https://avr.org.ua/>), де розміщено архів «Літопису Червоної калини» 1929–1939 pp. (<https://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=false&vm=0&tb=title&locale=ua>), що робить їх доступними для зацікавленого читача і сприяє налагодженню міжпоколіннєвого діалогу, тягlosti національної пам'яті.

Це допоможе ефективніше імплементувати у науковий та суспільний простір великі масиви спогадових наративів, адже, як зазначає ізраїльський

історик Юваля Ноя Харарі, «...щоб насолоджуватися миром, нам необхідно, щоб майже кожен робив правильний вибір. І навпаки, невдалий вибір хоча б однієї сторони може призвести до війни» [18]. А спогади є ґрунтовною складовою національного культурного надбання і важливим ресурсом соціальної комунікації задля формування національної ідеї, патріотизму та консолідації сучасного українського суспільства навколо переможної стратегії поведінки з урахуванням тяжких поразок та втрат, яких Україна зазнала у минулому та в умовах сучасної війни.

Список бібліографічних посилань

1. Алексеев О. О. Видова класифікація селянських мемуарних джерел Південної України ХХ ст. *Гілея : наук. вісн.* 2021. Вип. 163 (№ 6–7). С. 7–13.
2. Алексеев О. О. Селянська мемуаристика Південної України ХХ ст. просопографічний підхід. *Універсум історії та археології.* 2021. Т. 4 (29). Вип. 1. С. 147–155. <https://doi.org/10.15421/26210402>
3. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: у 2 кн. Кн. 2: Мовою документів і свідчень / редкол.: В. А. Смолій (голова), та ін. ; Ін-т історії України. Київ : КЛІО, 2015. 800 с.
4. Від редакції. *Літопис Червоної калини.* 1929. Вип. 1. С. 2.
5. Гефер С. Сто років суперечок: історики і Перша світова війна. *Критика.* 2014. Рік XVIII. Ч. 5–6 (199–200). С. 14–17.
6. Любовець Н. І. Видавничі серії українських мемуарів у контексті соціальних комунікацій. *Українська біографістика.* 2020. Вип. 19. С. 101–120. <https://doi.org/10.15407/ub.19.101>
7. Любовець Н. І. Мемуарій Української революції (1917–1921 рр.): автори та жанри. *Українська біографістика.* 2017. Вип. 15. С. 260–286. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260>
8. Любовець Н. І. Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини (кінець ХІХ ст. – 30-ті роки ХХ ст.). *Українська біографістика.* 2012. Вип. 9. С. 65–89.
9. Любовець Н. Особливості розвитку мемуаристики Галичини наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2012. Вип. 34. С. 501–516.
10. Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: історичні нариси / відп. ред. О. П. Реєнт. Київ, 2021. 631 с.
11. Мемуари та щоденники. Ч. 1 / упоряд.: А. Бойко, С. Плохій. Запоріжжя, 2005. 484 с. (Джерела з історії Південної України. Т 5. Кн. 1).

12. Орлик С. Мародерство, грабежі, розбій російських окупаційних військ на Східній Галичині й Північній Буковині в роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2022. Ч. 2. С. 4–16. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.004>
13. Передирій В. Видання «Червоної Калини» (1922–1939) : історико-бібліографічне дослідження / відп. ред. Є. П. Наконечний ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка. Львів, 2004. 357 с. : іл.
14. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 31–58.
15. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. *Архіви України*. 2011. № 6(276). С. 83–102.
16. Плохій С. Селянська КЛЮ: історична пам'ять та національна ідентичність в радянській Україні. *Мемуари та щоденники*. Ч. 1 [кн. 1] / уряд.: А. Бойко, С. Плохій. Запоріжжя, 2005. С. 12–32.
17. Тарнавський М. Спогади. Львів : Червона Калина, 2008. 166 с.
18. Харарі Ю. Н. Чому війна в Україні стосується кожного на Землі, а Путін може відібрати у людства головне досягнення. *Новое время*. 15.03.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viyna-rossijsi-v-ukrajini-chomu-vona-zminit-svit-dumka-istorika-yuvalya-noya-harari-50225238.html>
19. Шевченко В. В. Велика війна у спогадах пересічних учасників і очевидців. *Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: історичні нариси* / відп. ред. О. П. Реєнт. Київ, 2021. С. 135–147.

References

1. Aliksieiev, O. O. (2021). Vydova klasyfikatsiia selianskykh memuarykh dzherel Pivdennoi Ukrainy XX stolittia [Species classification of peasant memoir sources of Southern Ukraine in the 20 th century]. *Hileya: naukovyi visnyk – Hileya: Scientific Bulletin*, 163(6–7), 7–13 [in Ukrainian].
2. Aleksieiev, O. O. (2021). Selianska memuarystyka Pivdennoi Ukrainy XX st.: prosopohrafichni pidkhid [Rural memoirs of Southern Ukraine of the 20 th century: prosopographic approach]. *Universum istorii ta arkheolohii – The Universe of History and Archeology*, 4(29), 1, 147–155 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15421/26210402>

3. Smolii, V. A. (Ed.). (2015). *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina: u 2 kn. Kn. 2: Movoiu dokumentiv i svidchen* [The Great War of 1914–1918 and Ukraine. In the 2nd book - Kn. 2: The language of documents and evidence]. Kyiv: KLIIO [in Ukrainian].

4. Vid redaktsii [From the editors]. (1929). *Litopys Chervonoï kalyny – Annals of Red Viburnum, 1, 2* [in Ukrainian].

5. Hefer, S. (2014). Sto rokiv superechok: istoryky i Persha svitova viina. [One hundred years of controversy: historians and the First World War]. *Krytyka – Critika. Year XVIII, 5–6* (199–200), 14–17 [in Ukrainian].

6. Lyubovets, N. (2020). Vydavnychi serii ukrainskykh memuariv u konteksti sotsialnykh komunikatsii [Publishing series of Ukrainian memoirs in the context social communications]. *Ukrainska Biohrafistyka – Biographistica Ukrainica, 19*, 101–120 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.19.101>

7. Lyubovets, N. (2017). Memuarii Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921 rr.): avtory ta zhanry [Memoirs on the Ukrainian Revolution (1917–1921): authors and genres]. *Ukrainska Biohrafistyka – Biographistica Ukrainica, 15*, 260–286 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260>

8. Lyubovets, N. (2012). Osnovni tendentsii rozvytku memuarystyky Bukovyny (kinets XIX st. – 30-ti roky XX st.) [Basic tendencies of Bukovina memoiristics development (end of 19 th – 30 th of 20 th century)]. (*Ukrainsk Biohrafistyka – Biographistica Ukrainica, 9*, 65–89 [in Ukrainian].

9. Liubovets, N. (2012). Osoblyvosti rozvytku memuarystyky Halychyny v kintsı XIX – pershii tretyni XX st. [Features of the development of memoirs of Galicia in the late 19 th – first third of 20 th century]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 34*, 501–516 [in Ukrainian].

10. Reient O. P. (Ed.). (2021). Liudyna na viini: ukrainskyi sotsium cherez pryzmu Pershoi ta Druhoi svitovykh voien: istorychni narysy. [Man at war: Ukrainian society through the prism of the First and Second World Wars: historical essays]. Kyiv. 631 p. [in Ukrainian].

11. Boiko, A., Plokhii, S. (Comp.). (2005). Memuary ta shchodennyky. Chastyna 1 [Memoirs and diaries. Part 1]. *Sources on the History of Southern Ukraine, 5*(1). Zaporizhzhia. 484 p. [in Ukrainian].

12. Orlyk, C. (2022). Maroderstvo, hrabezhi, rozbii rosiiskykh okupatsiinykh viisk na Skhidnii Halychyni y Pivnichnii Bukovyni v roky Pershoi svitovoi viiny [Marauding, Plundering and Brigandage of Russian Occupation Forces in Eastern Halychyna and Northern Bukovyna During the World War

I]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. 2, 4–16 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.004>

13. Perederii, V. (2004). Vydannia “Chervonoi Kalyny” (1922–1939): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia. [Edition of “Chervonaya Kalina” (1922–1939): historical and bibliographic research]. Ye. P. Nakonechnyi (Ed.). Lviv. 357 p. [in Ukrainian].

14. Pyrih, R. Ya. (2009). Memuary suchasnykiv yak dzherelo z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv [Memoirs of contemporaries as a source of history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921*, 4, 31–58 [in Ukrainian].

15. Pyrih, R. Ya. (2011). Dzherela z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: materialy osobovoho pokhodzhennia [Sources of the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921: materials of personal origin]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 6(276), 83–102 [in Ukrainian].

16. Plokhii, S. (2005). Selianska KLIO: istorychna pamiat ta natsionalna identychnist v radianskii Ukraini [Selyanska Klio: historical memory and national identity in Soviet Ukraine]. *Memoirs and Diaries* (Part 1 [book 1]), 12–32. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

17. Tarnavskiyi, M. (2008). Spohady [Memoirs]. Lviv: Chervona Kalyna [in Ukrainian].

18. Kharari, Yu. N. (2022, March 15). Chomu viina v Ukraini stosuietsia kozhnogo na Zemli, a Putin mozhe vidibraty u liudstva holovne dosiahnennia [Why the war in Ukraine affects everyone on Earth, and Putin can take away the main humanity achievement]. *Novoe vremia – New Time* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viyna – rosiji – v – ukrajini – chomu – vona – zminit – svit – dumka – istorika – yuvalya – noya – harari – 50225238.html>

19. Shevchenko, V. V. (2021). Velyka viina u spohadakh peresichnykh uchastnykiv i ocheyvidtsiv [The great war in the memories of ordinary participants and eyewitnesses]. *A Man at War: Ukrainian Society through the Prism of the First and Second World Wars: Historical Essays*. Reient, O. P. (Ed.). (pp.135–147). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022.

Nadiia Lyubovets,

PhD (History), Senior Researcher, Head of Department,
Institute of Biographical Research

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine
e-mail: lyubovets@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>

The First World War 1914–1918 in a Memoir Representation

The purpose of the study is to analyze memories of the First World War/World War I events (1914–1918) in the context of communicative practices that represent a person as a key figure in historical events, of which he/she is a participant and witness, to determine the main forms of representation and publishing projects of memoir narratives about the events of the Great War in the twentieth century. The research methodology is based on the application of discourse analysis (method of text research) and general scientific methods – causal, systematic, historical-comparative, retrospective, historical-typological, etc. *The scientific novelty* of the study is in considering the communicative potential, forms of representation of memories of the First World War; consideration of a scientific, public initiative and individual initiative on the creation, collection of memoir texts and their implementation in the public and research space. *Conclusions.* Memories of the war in which Ukraine was involved at the beginning of the twentieth century, is examined through the analysis of individual narratives, public, and scientific projects, which demonstrate an understanding of their communicative potential as an important historical and biographical source, an informational resource for social cohesion. It is emphasized that in the time of Digital Humanitarianism (DH), memories of tragic events of the past become available to the general public and work simultaneously as a communication tool for the formation of a national idea, patriotism, and consolidation of modern Ukrainian society around a winning strategy of behavior, taking into account the heavy defeats and losses that Ukraine experienced in the past and in modern war.

Keywords: First World War/World War I (1914–1918), memoirs, memories of the war, communication, publishing projects, publishing cooperative *Chervona kalyna*, public initiative.